

L'Educació Ambiental davant del fenomen turístic

María Novo*

Introducció

Si sempre ha tingut interès parlar de les relacions entre el turisme i el medi en què s'ha desenvolupat, avui, situats davant del repte del final del segle, no podem ignorar que en els anys a venir la qualitat de vida es definirà fonamentalment en base a paràmetres ambientals. Això ve a plantejar una redefinició (o si més no una reflexió profunda) sobre els objectius i les prioritats del fenomen turístic i les seves vies d'encarrilament en un ecosistema global equilibrat.

L'Educació Ambiental, atenta sempre a les possibilitats d'orientar la conducta d'experts i ciutadans en un sentit positiu envers l'entorn, no podia, doncs, romandre aliena al problema que planteja el fet turístic ja que es produeix en un medi físic i cultural que sempre resulta afectat. El grau d'afectació, el seu caràcter positiu o negatiu i la pròpia possibilitat de reajustament de tots dos, són fortament condicionats per les percepcions, els valors i les expectatives de les persones que intervenen en aquesta relació, tant planificadors o gestors com turistes o poblacions receptores.

Contribuir al coneixement d'aquestes percepcions, a l'elucidació dels valors col·lectius i a l'orientació correcta de les expectatives d'ús dels espais turístics serà, doncs, un dels objectius que l'Educació Ambiental es planteja i pot assolir.

---

*María Novo és Doctora en Pedagogia, Professora Titular d'Educació Ambiental del Departament de Teoria de l'Educació i Pedagogia social de la UNED. Directora del màster d'Educació Ambiental (UNED-F. Universidad-empresa). Participa com a experta proposada per la UNESCO al Congrés Intergovernamental d'Educació Ambiental de Moscou (1987) i en el Fòrum global de Rio 92.

Adreça professional: Departamento de Teoría de la Educación y Pedagogía social. Universidad Nacional de Educación a Distancia. Senda del Rey, s/n. 28040 Madrid. Telf. (91) 3986978.

1. El turisme com a fenomen ambivalent

La primera cosa que convé considerar des del pla ambiental és que el turisme ha tingut i té efectes de signe divers sobre l'entorn. Entre els que podríem entendre com a positius, cal destacar l'elevació del nivell de vida de moltes zones, la seva contribució a la creació de llocs de treball, la millora de la infraestructura bàsica de molts nuclis rurals i l'atenció preferent a parcs naturals, edificis històrics, etc.

Ahora, com a factor d'intercanvi cultural, el turisme ha propiciat en múltiples ocasions el coneixement i el respecte envers la diferència, i ha ajudat a una relativització prudent dels valors de la pròpia cultura, sempre necessària per a la bona entesa entre els pobles contribuint així al desenvolupament de l'esperit de tolerància i el tarannà democràtic.

Això no obstant, els impactes negatius del turisme sobre el medi han estat, generalment, molt acusats durant les darreres dècades, en la mesura que s'han ocupat ecosistemes de gran valor ecològic i en ocasions se n'ha desarticulat l'estructura organitzativa alhora que es produïen intensos fenòmens d'aculturació en què els turistes han acabat imposant els seus valors i les seves formes de vida a les poblacions autòctones i les pautes culturals d'aquestes han quedat reduïdes a residus folklòrics.

2. El paper de l'Educació Ambiental

Davant d'aquesta situació, quin paper pot jugar l'Educació Ambiental? Com es podrà contribuir des de l'acció educativa a la millora de les relacions turisme-medi?

En primer lloc, sens dubte, promovent en uns grups i en els altres (experts, turistes i poblacions afectades) **processos de reflexió sobre els criteris que defineixen la qualitat de vida** i les seves possibles vies d'aplicació per al desenvolupament de projectes ambientalment equilibrats.

I hem de dir ara ja que aquesta reflexió només resultarà eficaç quan el procés educatiu tingui en compte les percepcions, pre-conceptes i pautes culturals d'aquests sectors socials com a punt de partida. Més endavant tindrem ocasió de tornar sobre aquest

punt, que resulta crucial per a la utilitat dels programes. Per ara n'hi haurà prou amb recordar que les grans campanyes pensades «per a tots els públics», generalment no serveixen gairebé per a ningú, precisament perquè no tenen en consideració els esquemes mentals previs dels seus receptors.

Però si un procés de reflexió com el que proposem vol ser realment educatiu ha de connectar amb la capacitat creativa dels grups socials per **elaborar opcions alternatives** enfront dels projectes d'impacte negatiu. Des de la perspectiva de l'Educació Ambiental no es tracta tant d'ajudar els col·lectius humans a dir «no» quan un projecte pot posar en perill el seu ambient físic i cultural com de saber definir un «sí» que representi l'acompliment dels objectius del desenvolupament sostenible en condicions que no comprometin l'equilibri ecològic o cultural de la zona. Per això és tan important plantejar l'Educació Ambiental com a recerca d'alternatives, com a exploració de camins possibles, com a creació més que no pas com a negació.

Finalment, un tercer aspecte en què l'Educació Ambiental pot mostrar la seva eficàcia és el de la **presa de decisions**. En efecte, en aquesta fase, la més rellevant dels projectes a efectes pràctics, és on conflueixen i es fan presents tots els assoliments o els errors de les anteriors. Perquè una reflexió o un pensament alternatiu que no aconsegueixen convertir-se en realitat a través de l'acció concreta manifesten molt poca eficàcia real. Així doncs, l'Educació Ambiental es dirigeix tant als planificadors i gestors com a la ciutadania en general per plantejar amb ells la possibilitat que els criteris ambientals defineixen la fase final de decisió de les actuacions en matèria de turisme, de manera que en aquesta etapa quedin recollides tota l'experiència, les expectatives i la creativitat dels grups socials que resulten afectats per cada projecte.

3. Abast de l'Educació Ambiental

Estem parlant d'educació, lògicament, en un sentit ampli, com un procés de plantejament crític de la realitat. I adjectivem aquest procés amb la categoria d'«ambiental» perquè el seu objectiu últim no és (o no ha de ser) la mera satisfacció dels interessos humans sinó, igualment, la preservació de l'equilibri ecològic i del patrimoni històrico-cultural en el seu conjunt.

Entesa d'aquesta manera, l'Educació Ambiental no és, per descomptat, un simple procés escolar o acadèmic. Ben al contrari, en

un planeta en crisi, amb necessitats de solució greus i urgents, es dirigeix amb especial interès a aquells grups de persones que ja estan prenent decisions sobre l'ús dels recursos, és a dir, als adults.

En aquest context, parlar d'Educació Ambiental vol dir, per tant, parlar de la formació ambiental de planificadors i gestors turístics com a persones-clau en el disseny dels projectes d'actuació i l'orientació de pautes d'ús i aprofitament de les instal·lacions.

Però ara, fer Educació Ambiental significa treballar amb la població en general, amb aquells que, d'una banda, contribueixen a definir la demanda turística amb els seus interessos i preferències i amb els que es beneficien o surten perjudicats dels projectes com a receptors dels corrents d'afluència. Els uns i els altres seran també, sens dubte, grups d'alt interès a l'hora d'establir una política educativo-ambiental relacionada amb el fenomen turístic.

4. Propostes per a un projecte d'Educació Ambiental sobre turisme

Situats ja en el nivell pràctic, entenem que per al desenvolupament d'un programa d'Educació Ambiental en el camp del turisme s'han de cobrir, com a mínim, les fases següents:

4.1. Identificació de problemes

Vegem alguns dels que podríem considerar problemes bàsics a abordar per l'Educació Ambiental en aquest camp

a) Pressió excessiva sobre el sòl

En aquest punt convé considerar que el medi ambient és o ha de ser quelcom més que «un mer escenari» per a l'activitat turística i que els interessos turístics poden entrar en contradicció amb una política equilibrada d'ordenació territorial.

Tanmateix, a la pràctica el turisme ha mostrat una marcada preferència pels ecosistemes fràgils (zones de litoral i de muntanya, ecosistemes singulars, etc.) de manera que, com no ignorem, espais d'enorme riquesa ecològica i zones de gran valor paisatgístic han estat altament transformats per adaptar-los als requeriments dels visitants.

De la mateixa manera, àrees concretes resulten especialment afectades per la pressió turística en funció de les seves característiques climàtiques i el seu règim de vida. En el litoral mediterrani, per exemple, s'estima que cap al final del segle es produirà una pressió de 130 milions de turistes, la qual cosa dóna idea de l'impacte i del consum de sòl que hauran de suportar les àrees d'acollida.

Al mateix temps, en els assentaments rurals propers a les grans ciutats passa sovint que zones que en altres temps van estar dedicades a feines agrícoles es destinen ara a urbanitzacions de cap de setmana, la qual cosa, en conjunt, representa una forta alteració de la coberta vegetal amb una pèrdua irreparable de terres de conreu.

Lligat amb l'anterior, sovint es produeix un procés de desagrització de moltes zones per efecte de l'abandonament de la terra per part dels pagesos, que passen a ocupar-se al sector serveis.

A l'illa de Lanzarote, per exemple, en el període 1981-1986 l'afluència turística va passar de 187.000 persones a 468.000 visitants. Aquest procés, intens i accelerat, va fer baixar bruscament els llocs de treball del sector primari, fonamentalment a l'agricultura, els treballadors de la qual es van reduir aproximadament a la meitat en només cinc anys.

Es repeteixen fenòmens d'aquest tipus a múltiples zones turístiques que no només suposen canvis importants en el sector productiu, sinó també, i encadenats a aquests, canvis culturals i canvis ecològics pràcticament irreversibles.

D'altra banda, tot i que des dels sectors ambientalistes s'ha insistit una vegada i una altra en la necessitat d'orientar els projectes turístics des de criteris de respecte a l'entorn, el cert és que els interessos especulatius i la recerca de beneficis a curt termini han presidit i presideixen encara moltes de les actuacions en aquest sector.

Finalment, un altre dels aspectes a considerar pel que fa a la pressió sobre el sòl és el de les necessàries ampliacions de la infraestructura viària que el turisme provoca en molts casos i que porten aparellats processos de destrucció de la coberta vegetal en moltes zones, increments de la contaminació química i acústica i modificacions paisatgístiques de gran importància, generalment irreversibles.

b) Modificacions dels assentaments humans

Si posem l'accent en aquesta irreversibilitat és perquè considerem que cal contemplar-la no només pel que fa als canvis del paisatge sinó també en el seu aspecte humà.

En definitiva, el medi ambient no és sinó l'expressió d'una forma d'interacció entre espècies animals i vegetals en una àrea o medi abiòtic determinat. En el cas dels sistemes agraris, parcialment modificats per l'acció humana, aquesta expressió troba el seu significat més profund en els assentaments rurals, que expliquen i justifiquen un mode d'ús de la terra. La destrucció dels sòls, o el seu canvi d'ús, comporten la destrucció o el canvi d'un determinat tipus de vida, d'un fet sòcio-cultural que es produïa sobre una realitat física i la transcendia.

D'aquí que el medi físic i el medi sòcio-cultural apareguin inextricablement units a l'hora d'acusar l'impacte negatiu del turisme.

c) Aculturació

El fenomen turístic, en incorporar fonamentalment les pautes culturals foranes a les zones d'acollida (sobretot en els àmbits rurals) propicia una pèrdua d'identitat de moltes poblacions afectades.

En ocasions s'han donat i es continuen donant forts processos d'aculturació, amb la imposició de models de comportament de caire urbà o la implantació brusca de pautes de conducta pròpies d'altres països que, forçosament, dificulten en els joves el seu propi procés d'enculturació en relació amb el grup social que els és propi (família, comunitat, etc.).

El mateix es pot dir respecte de la pèrdua d'identitat dels agricultors que, a curt termini, veuen millors expectatives econòmiques en la venda de les seves terres que a continuar conreant-les per, en molts casos, passar després a engrossir la mà d'obra barata i escassament qualificada que treballarà en el sector turístic.

d) Augment considerable del consum d'aigua i energia

Si és cert que un turista consumeix, per terme mig, deu vegades més aigua que un habitant estable de la zona d'acollida, l'efecte immediat de la pressió turística sobre determinades àrees amb escassetat d'aigua resulta particularment preocupant.

El mateix pel que fa a l'energia. El turisme provoca un fort creixement de la demanda energètica que fa que algunes zones d'especial atracció, com Canàries, assolixin quotes de consum que dupliquen la mitjana nacional.

e) Increment dels residus

Per valorar aquest efecte només cal considerar que l'any 1988 els valors mitjans d'escombraries generades per habitant i dia a Espanya rondaven els 780 gr i comparar-los amb els de les Comunitats Autònomes més afectades pel fenomen turístic: Canàries (920 gr) i Balears (1.110 gr).

f) Forts canvis en l'estructura de la població activa

El turisme ha propiciat canvis importants en l'estructura de la població activa corresponent a les zones de més acollida de visitants, i ha suposat, en general, una caiguda sensible de l'ocupació en el sector primari i un increment del terciari.

Com a exemple, podem observar el que va passar a Balears en el període 1955-1987: el sector primari es va reduir d'un 46% a un 14%, mentre que el sector terciari (afectada la zona en aquells anys per un veritable *boom* turístic) va passar del 26% al 53%.

4.2. Identificació d'usuaris

En planificar un procés d'Educació Ambiental d'ample abast, les repercussions del qual haurien d'arribar a tots els sectors implicats en el fenomen turístic, creiem que cal establir polítiques i criteris selectius que orientin sobre la urgència de dirigir-se a uns grups o als altres.

En aquest sentit, entenem que podria plantejar-se una doble política d'actuació:

- **A curt termini**, els sectors prioritaris serien, al nostre parer, les persones clau que intervenen en el procés.

- **Planificadors**, que defineixen políticament i tècnicament els projectes d'actuació sobre el medi.

- **Gestors**, als quals correspon el manteniment i el control dels recursos, tant en el pla general (gestors polítics que representen els interessos de la població) com en l'específic (gestors intermedis que tenen al seu càrrec hotels, ports esportius, clubs, etc.).

- **Alumnat de les Escoles Oficials de turisme**, en la formació del qual convindria emfasitzar la dimensió ambiental al llarg de tota la carrera.

- **Professionals dels serveis**, (Directors d'Agències, Guies turístics, etc.) a través de cursos d'actualització sobre medi ambient en què s'exposin els greus problemes ecològics i culturals que tenen plantejades les diverses àrees de la nostra regió europea.

- **Públic en general**, tant els turistes que, en influir sobre la demanda, estan condicionant la pressió sobre els recursos, com la població de les zones que es veuen afectades pel turisme. Seria desitjable que el grau de consciència ambiental d'aquests arribés a influir notablement sobre l'oferta.

- **A mitjà termini**, resulta imprescindible formar els nens i els joves que ocupen les nostres aules. En aquest sentit, la inclusió de

l'Educació Ambiental com a tema transversal en els processos d'educació formal contribuirà, sens dubte, a orientar les actituds i les aptituds dels nostres escolars en aquest sentit, si bé cal que els docents de les zones turístiques prenguin consciència que aquest és un dels grans problemes ambientals de les seves pròpies comunitats i el treballin com a tal.

4.3. Identificació d'eixos de reflexió

a) Pensament global/acció local

Avui resulta impossible considerar qualsevol problema ambiental, inclòs, per descomptat, el que genera el fenomen turístic, escapant a la visió global de la situació, ja que és en termes de globalitat com veritablement podrem assentar un pensament solidari i compromès amb l'equilibri de la Biosfera.

Ara bé, tampoc no hem d'ignorar que, generalment, és a través del tractament dels casos que es donen en el propi entorn com resulta possible arribar a comprendre els corrents, les interaccions i els processos que tenen lloc a l'escala global i comprometre's en l'acció. La qual cosa vol dir que els programes educativo-ambientals han de partir sempre de la realitat del medi immediat per generar simultàniament un pensament d'abast planetari i una actuació local en favor del medi ambient concret en què es viu.

b) Interdisciplinarietat

Un procés d'Educació Ambiental com el que proposem s'hauria d'inscriure en el marc d'un plantejament sistèmic, en el qual les relacions turisme-medi ambient es contemplant no només des de la perspectiva ecològica, sinó alhora des del punt de vista ètic, sociològic, etc.

c) Finitud dels recursos

La idea que ens movem en un planeta que té límits, amb recursos finits, és un dels eixos bàsics que ha de presidir els processos educativo-ambientals sobre turisme, mostrant la irreversibilitat d'alguns impactes, com per exemple el que es produeix per l'ocupació de sòls agrícoles per urbanitzacions turístiques.

d) Equitat en la distribució dels recursos

La perspectiva Nord-Sud, aplicada a escala global, es concreta en l'escala regional o local quan entren en conflicte els interessos de la població autòctona -en molts casos grups pagesos amb recursos escassos- amb els dels promotors turístics, que acostumen a definir els projectes amb atenció exclusiva o prioritària a la demanda.

L'Educació Ambiental s'hauria de centrar en el plantejament de metodologies i en l'estudi de casos que fessin possible la recerca de l'equilibri entre els interessos d'aquests dos grups, a través de la conjunció dels aspectes positius de l'intercanvi de recursos que té lloc entre tots dos.

En aquest sentit, és important ressaltar que en els processos educatius no tot «valor» és traduïble a un «preu» i que existeixen béns d'un elevat valor cultural, ecològic, etc. que no és legítim destruir i «pagar» amb compensacions econòmiques.

e) Solidaritat

Al nostre parer, el plantejament solidari suposa un dels eixos bàsics del comportament ambientalista. En efecte, és impossible entendre la complexitat dels fenòmens ambientals si no es planteja en referència a les necessitats de tots els éssers que comparteixen amb nosaltres la història present del planeta i els que, en un futur, hi tindran el seu hàbitat.

Solidaritat sincrònica i diacrònica que, en el cas que ens ocupa, s'ha de manifestar en la planificació, donant resposta al repte de fer un turisme de qualitat que no comprometi el medi natural ni cultural de les regions afectades, sense que «turisme de qualitat» hagi d'identificar-se necessàriament amb «turisme de luxe».

f) El valor de la diversitat

En termes ecològics, la diversitat fa referència al nombre d'espècies presents en un determinat ecosistema i, unida a la capacitat d'auto-organització d'aquest, és un dels factors que expressen el seu grau de maduresa, influint en la seva estabilitat.

En general, s'admet que les pèrdues fortes de diversitat als ecosistemes (com la que representa, per exemple, el monoconreu als sistemes agraris) els fan més vulnerables enfront de les agressions de l'exterior.

Doncs bé: tant si pensem aquest concepte en referència al medi físic com si ho fem en relació amb l'entorn cultural, podem dir que en moltes ocasions el turisme ha actuat de manera molt semblant al monoconreu en àmplies àrees dels nostres països europeus.

En efecte, la pèrdua de diversitat espacial (hotels i urbanitzacions iguals a indrets d'Europa diferents) ha anat aparellada, al més sovint, amb una pèrdua de diversitat cultural (es vesteix, es menja, es parla o s'organitza l'oci de manera molt semblant). L'homogeneïtzació del paisatge construït ha tingut així el seu correlat en l'homogeneïtzació de les formes de vida.

I aquesta pèrdua de diversitat, que representa una pèrdua de riquesa natural i cultural, ha vingut a determinar una major depen-

dència dels ecosistemes modificats pel turisme cap a l'exterior deixant les poblacions autòctones a mercè, en molts casos, de les fluctuacions del mercat turístic i de les imposicions dels grans *tour operators* que organitzen la demanda.

Des del punt de vista de l'Educació Ambiental, un dels objectius prioritaris hauria de ser, al nostre parer, ajudar a defensar o recompondre aquesta diversitat que suposa, en definitiva, major complexitat dels ecosistemes naturals i socials que entren en joc. Una tasca que d'antuvi caldria orientar a fer menys dependents les poblacions autòctones d'una única font d'ingressos reinvertint part dels beneficis derivats del turisme en la millora dels sistemes agrícoles i la creació de petites indústries. Alhora seria necessari potenciar autèntics processos de desenvolupament endogen a les zones d'acollida que, més enllà del mer creixement econòmic, contemplessin la qualitat de vida en termes de cultura i benestar social per a tots.

Recompondre o salvaguardar la diversitat dels nostres sistemes litorals, insulars, etc. dotant-los d'una major capacitat d'autoorganització significaria, en suma, fer-los menys vulnerables a les fluctuacions exteriors (com ara variacions en les preferències del públic, crisis estacionals, etc.) i aquest objectiu, des del punt de vista de l'Educació Ambiental, és un dels eixos fonamentals per orientar els programes.

En el cas del turisme, la distribució de la demanda podria contribuir en dos sentits:

- en la seva dimensió temporal, trencant al màxim possible l'estacionalitat

- en la seva dimensió espacial, afavorint la distribució geogràfica de les zones d'acollida turística per amortir la pressió excessiva que s'exerceix en algunes àrees específiques.

g) Relació turisme-desenvolupament sostenible

Contextualitzar qualsevol anàlisi o planificació sobre el turisme en el marc del desenvolupament permetrà interpretar en tota la seva complexitat, no només ecològica sinó també econòmica i social, l'abast dels projectes i dels seus impactes sobre el medi.

En aquest sentit, una de les contribucions específiques que ve fent l'Educació Ambiental per a l'elaboració d'un pensament alternatiu és insistir en la diferència entre els conceptes de «creixement» i «desenvolupament», el primer vinculat al «nivell de vida» i el segon a la «qualitat de vida».

L'acció educativo-ambiental opera, en relació a la qualitat de vida, ajudant els grups humans a elucidar els seus propis valors en la definició dels criteris que defineixen les preferències, expectatives i necessitats de cada col·lectivitat.

En aquesta mateixa línia, és important destacar l'interès dels programes educativo-ambientals orientats a persones-clau del sector, les quals, al nostre parer, haurien de tenir en compte de manera preferent el tema de la planificació, en un doble sentit:

- **planificació integrada del desenvolupament**, que inclogui el turisme com a un dels paràmetres bàsics;

- **planificació ambiental del turisme**, plantejada des de les expectatives, necessitats i possibilitats del territori i les comunitats afectades, amb atenció especial a la capacitat d'acollida de cada zona.

- **avaluació**: formar experts sobre les relacions turisme-medi ambient vol dir dotar aquests dels instruments necessaris no només per planificar amb vistes a un ús correcte dels recursos, sinó per mantenir un *feed-back* permanent sobre les actuacions, detectant els possibles efectes no previstos que generin i estudiant la manera de reconvertir-los positivament quan siguin de signe negatiu per a l'entorn. El desenvolupament de la capacitat d'avaluació permanent ha de ser, doncs, un dels eixos sobre els quals girin els programes educativo-ambientals en aquest sector.

Una avaluació que per a ser ambientalment correcta haurà de combinar prudentment els aspectes quantitatius amb els qualitatius, ja que, sens dubte, aquests darrers són els que millor ens orienten sobre la qualitat de vida.

4.4. Identificació d'estratègies educatives

a) Utilització de les percepcions del grup

Si és cert que el comportament dels éssers humans a la Biosfera depèn de la seva percepció i comprensió del medi ambient, considerem amb Watzlavich (1988) que la pressumpta realitat exterior, objectiva i establerta, és abordada sempre amb certs supòsits fonamentals que nosaltres considerem aspectes «objectius» d'aquesta quan en veritat només són les conseqüències de la nostra manera de buscar la realitat.

A efectes pedagògics, això vol dir que no seria aconsellable plantejar el disseny d'un programa educatiu sobre el turisme sense conèixer quines són les percepcions, conceptes, teories i pautes de conducta particulars dels grups humans amb què es treballarà, en relació amb el problema que serà objecte d'estudi.

La percepció que aquests col·lectius tinguin de l'espai en què es pensa actuar o del problema sobre el qual es treballi estarà carregada d'afectes, alhora que resultarà modificable en funció dels

resultats de la nostra pròpia acció. En conseqüència, des del punt de vista que ens ocupa, el del turisme, creiem que resultarà útil determinar, amb caràcter previ al disseny dels programes d'Educació Ambiental, quines són les percepcions bàsiques dels grups com a mínim en tres àmbits (Rodríguez Sanabria, 1982):

- La percepció de la qualitat ambiental, determinada a partir d'un conjunt d'avaluacions que els subjectes efectuen sobre el seu entorn amb caràcter positiu o negatiu i una càrrega afectiva evident.

- La percepció del risc ambiental, en la qual, a més del factor de probabilitat, intervenen dades cognitives i espacials-temporals i un munt d'experiències i motivacions personals.

- La percepció estètica de l'ambient, que gira fonamentalment entorn de les propietats col·latives dels estímuls (aquelles que provoquen respostes investigadores o comparatives (com la complexitat, la novetat a la incongruència dels components ambientals.

b) Investigació-acció

Aquesta estratègia educativa es planteja com a objectiu ajudar les persones a millorar la seva activitat partint de la reflexió-avaluació sistematitzada dels seus processos pràctics. Quan s'aplica en contextos educativo-ambientals, es pren com a referència l'experiència dels subjectes en relació amb el seu medi ambient.

En aquest sentit, un dels reptes dels programes educativo-ambientals sobre turisme consisteix, al nostre parer, a crear les condicions pedagògiques precises perquè els usuaris dels programes (planificadors, gestors o públic) puguin arribar a revisar els seus coneixements i les seves valoracions de l'entorn a través de processos actius on la investigació i l'acció es facin com a passos successius i recurrents d'un procés únic en què pensament i acte s'interpenetren.

I si és cert que els éssers humans, ecodpendents, tenim sempre doble identitat, en incloure l'entorn en el més íntim de la nostra identitat (Morin, 1977), es tracta que, a través de l'acció (que és interacció amb el medi) desenvolupem un treball que posi en joc tots els nostres conceptes, implicant-nos en l'elaboració d'alternatives i en la presa de decisions.

En aquesta línia, l'entorn esdevé l'eix al voltant del qual els aprenentatges tenen sentit, ja que és el marc físic i cultural que possibilita i condiciona l'acció i no un mer escenari aliè a les conductes dels participants.

c) Enfocament sistèmic. Interdisciplinarietat

Investigar sobre les percepcions dels col·lectius humans afectats pel fenomen turístic i educar treballant en el context de l'acció són, sens dubte, condicions necessàries però no suficients per garantir

l'eficàcia dels programes educatius. Al nostre parer, és igualment important conèixer de la manera més fiable possible quina és la dinàmica del sistema ambiental sobre el qual treballarem, la significació de cadascun dels factors (turisme, medi ambient, cultura, etc.) en el conjunt i les relacions que s'estableixen entre ells.

En aquest sentit, la conveniència que els programes educativo-ambientals sobre el turisme propiciïn una visió sistèmica de la realitat ens porta, de manera immediata i donada la complexitat del medi, a la necessitat d'operar amb l'aportació concurrent de diverses disciplines, a través de l'establiment d'equips de professionals de diferents camps que intervinguin tant en el disseny com en els propis processos d'ensenyament-aprenentatge.

Si la xifra de turistes internacionals s'incrementés gradualment, es calcula que l'any 2.000 serien al voltant de 600 milions, de manera que no podem deixar de considerar que una actuació ambiental correcta en aquest sector es constitueix com un dels grans desafiaments actuals, que exigeix un esforç d'adequació d'objectius, metodologies i conductes en els diversos agents implicats (planificadors turístics, gestors, poblacions afectades, públic, etc.).

Per contribuir-hi, l'Educació Ambiental resulta una eina útil i necessària en la mesura que pot propiciar processos que contribueixen al desenvolupament d'una correcta utilització dels recursos i a l'enfocament complex i creatiu dels problemes que aquest fet planteja.

Així doncs, coordinar el desenvolupament turístic amb l'Educació Ambiental serà una de les vies que garanteixi l'adequació necessària entre els interessos turístics i la conservació del medi ambient, dues realitats que necessàriament s'hauran de fondre en objectius compartits.

El futur és la direcció en què totes dues es troben. L'Educació Ambiental, amb els plantejaments apuntats, es configura com un mitjà que pot fer més fàcil el camí.

Referències bibliogràfiques

- GOBIERNO DE CANARIAS (ed.) (1989): *Conferencia mundial sobre desarrollo del turismo y el medio ambiente*.
 LARA, R. (1990): *La investigación-acción en Educación Ambiental*. Màster en Educació Ambiental. Fundació Universidad-Empresa.
 MORIN, E. (1982): *Para salir del siglo XX*. Kairós.

- Novo, M. (1985): *Educación Ambiental*. Anaya.
 Novo, M. (1986): *Educación y Medio Ambiente*. UNED.
 RODRÍGUEZ SANABRA (1982): «Percepción del ambiente», a *Psicología i Medio ambiente*. CEOTMA.
 WATZLAWICK, P. I ALTRES (1988): *La realidad inventada*. GEDISA.

Paraules clau

<i>Educació Ambiental</i>	<i>Equitat</i>
<i>Fenomen turístic</i>	<i>Solidaritat</i>
<i>Pensament global/acció local</i>	<i>Diversitat</i>
<i>Interdisciplinarietat</i>	<i>Desenvolupament sostenible</i>
<i>Finitud de recursos</i>	

Abstracts

El tema de la educació ambiental ante el fenómeno turístico es abordado analizando los aspectos negativos y positivos de dicho fenómeno (presión excesiva sobre el suelo, modificación de los asentamientos humanos, aculturación, aumento de consumo, cambios en la estructura de la población...). Se apunta también el papel de la educación ambiental en la búsqueda de opciones alternativas frente a los proyectos de impacto negativo y para mantener el equilibrio ecológico y cultural de la zona; asimismo, se persigue el comportamiento de las personas con competencia mediante la presentación de unas ideas eje de reflexión y estrategias educativas concretas.

Ce texte aborde le thème de l'éducation environnementale face au phénomène touristique. Analysant les aspects négatifs et positifs de ce phénomène (pression excessive sur le sol, modification des établissements humains, acculturation, accroissement de la consommation, changements dans la structure de la population, etc.), l'auteur indique ensuite le rôle à jouer par l'éducation environnementale, présentée comme un moyen d'élaborer des options alternatives susceptibles d'être opposées aux projets ayant un impact négatif, de favoriser l'équilibre écologique et culturel de la zone et d'aider les personnes concernées à prendre des décisions. Il expose pour ce faire une série d'idées sur lesquelles est axée la réflexion ainsi que des stratégies éducatives concrètes.

The text tackles the theme of environmental education in the face of the phenomenon of tourism. The negative and positive aspects are analysed (excessive pressure on the land, modification of human settlements, assimilation of other cultures, increased consumption, changes in population structure...), and the role of environmental education in this context is indicated as a way of developing alternatives to projects with negative impact, of achieving an ecological and cultural balance for the zone and of allowing the people involved to take decisions. All that by means of a presentation of key ideas for reflection and specific educational strategies.